

KUTADGU BİLİG'DE BİYOİKTİDAR*

Doç. Dr. Özgür Kasım AYDEMİR*

ÖZ

Siyasetnameler devleti yönetme noktasında her türlü erke sahip kişilere, devlet yönetimi ve toplumsal yapının inşası bağlamında yönlendirmede bulunabilme yetkinliğine sahip bir düşünür, sahip olduğu bilgi birikimi bağlamında değer veren bir kültürel yapının edebiyata mâl edilen tezahürüdür. Makalede de belirtilen bağlamda değerlendirilen siyasetname türünün Türk kültür tarihindeki bilinen ilk örneği 11. yüzyılda Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in yazara Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunmuş olduğu Kutadgu Bilig'dir. Makalede Kutadgu Bilig, felsefe ve dilbilimin kesişim evreninde iktidar felsefesinin önemli bir alt kavram alanına karşılık gelen biyoiktidar bağlamında söylem çözümlemesine tâbi tutulmuştur. Bu bağlamda, Türk kültür evreninin önemini daha çok içeriğinden alarak toplum ve devlet yapılanmasına yönelik zengin veri barındıran Kutadgu Bilig özelinde Türkçenin ve onu var eden kültür atmosferinin (kültürel logosferin) zenginliği ve özgünlüğü postyapısal iktidar felsefesi bünyesindeki biyoiktidar kavramı özelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Kutadgu Bilig, iktidar felsefesi, dilbilim, söylem, biyoiktidar.

BIOPOWER IN KUTADGU BİLİG

ABSTRACT

Siyasetnames are manifestation of cultural structure that values in the context of accumulation of knowledge that possesses the power to manage all kinds of powers, the state administration and the ability to direct in the context of the construction of social structure. The first known example of Turkish siyasetnames in the context of Turkish cultural history is the Kutadgu Bilig, written by Balasagunlu Yusuf Has Hacib in the 11th century and presented to the ruler of the Karahanid Tabgaç Buğra Han. In this article, Kutadgu Bilig, in the intersectional universe of philosophy and linguistics, has been subjected to the analysis of discourse in the context of the biodiversity, which corresponds to an important sub-conceptual domain of the philosophy of power. In this context, Kutadgu Bilig, who holds the richness of the importance of the Turkish cultural universe and has rich data for society and state structure, has tried to evaluate the richness and authenticity of the Turkic people and the culture atmosphere (cultural logosphere) that created it within the context of the philosophy of biodiversity within poststructural power philosophy.

Keywords: Turkish Language, Kutadgu Bilig, power philosophy, linguistics, discourse, biopower.

I. Giriş:

Kimi araştırmacılarca İran kökenli bir edebi tür olarak tanımlanmasına ve özellikle 16. yüzyıldan itibaren Farsçadan yapılan siyasetname çevirilerinin artmasına karşın Türklerin İslamiyet'i henüz kabul etmiş olduğu dönemde bu türün güçlü ve özgün

* Bu makale 2012 yılında 5. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulup, yayımlanmamış bildirinin aynı adı taşımakla birlikte tamamının geliştirilmesi ve güncellenmesi yoluyla oluşturulmuştur.

* Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, okaydemir@gmail.com.

bir örneğini vermiş olmaları dolayısıyla siyasetnamenin Türk edebiyatının öncesinde Türk kültür evreninin bir ürünü olduğunu belirtebiliriz. Zira siyasetnameler devleti yönetme noktasında her türlü erke sahip kişilere, devlet yönetimi ve toplumsal yapının inşası bağlamında yönlendirmede bulunabilme yetkinliğine sahip bir düşünür, sahip olduğu bilgi birikimi bağlamında değer veren bir kültürel yapının edebiyata mâl edilen tezahürüdür. Makalede de belirtilen bağlamda değerlendirilen siyasetname türünün Türk kültür tarihindeki bilinen ilk örneği 11. yüzyılda Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunmuş olduğu Kutadgu Bilig'dir. Satuk Buğra Han öncülüğünde İslamiyet'i devletçe kabul eden Karahanlılar, bu gerekçeyle de Türk tarihinde özel bir yere sahiptir. "*Karahanlılar adı ile araştırmalara konu olan ve hafızalarda bu isimle yer edinen Türk Hakanlığı, İslam'ı kabul eden ilk Türk devleti olmakla, her alanda büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemi yansıtmaktadır* (Huncan 2011: 57)." Hakaniye Türkçesiyle yazılmış olan Kutadgu Bilig, dilbilgisel çalışmaların yanı sıra eserin asıl değerinin gerekçesi olan içeriğine yönelik de felsefe, sosyoloji, tarih ve teoloji başta olmak üzere farklı bilim dalları bünyesinde çok sayıda bilimsel çalışmaya konu olmuştur.

Makalede Kutadgu Bilig, içeriğinin zenginliğine, önemine binaen dil incelemelerinin dilbilgisi ile sınırlandırılmaması yönündeki anlayışa koşut olarak incelenmeye çalışılmış ve bir edebi edebî türün ilk/öncü örneği olmasının öncesinde Türk toplum hayatının ve devlet geleneğinin, dolayısıyla kültür hayatının bir verisi olarak değerlendirilmiştir. "*Eserde, hükümdara yönelik öneriler, salt devlet yönetimi ile sınırlı değildir. Toplumsal yaşamın her alanına ilişkin olan öneriler, bir anlamda toplumun genelinde belirli düzenlemeler gerçekleştirilmeden devlet yapısında düzenlemelere gidilmesinin uygun olmayacağını, dolayısıyla iktidarın salt devlet ile sınırlı olmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle, eser üzerine gerçekleştireceğimiz inceleme ve değerlendirmede, söylemle şekillenen iktidar ilişkilerinin, hayatın her alanında hüküm sürdüğünü öne süren Fransız düşünür Michel Foucault'nun kuramlarından yararlanmışır* (Aydemir 2013: 805)." Michel Foucault'un özne ve iktidar odaklı çalışmalarında bioiktidar kavramı önemli yer tutmaktadır. "*Foucault 'Düşünce Sistemleri Tarihi' kürsüsünde verdiği derslerin 1978-9 senesindeki derslerin 'biyopolitika' olarak adlandırdığı alana ayırır* (Özmkas 2012: 55)."

II. Yöntem:

Felsefe ve dilbilimin kesişim evreninde iktidar felsefesinin önemli bir alt kavram alanına karşılık gelen biyoiktidar bağlamında söylem çözümlemesinin gerçekleştirilmeye çalışıldığı Kutadgu Bilig gibi tarihsel metinler, iktidar felsefesi ve dilbilim alanında öncü görüşleri ve kuramları oluşturmuş Fransız düşünür Michel Foucault tarafından toplumsal yapıyı yansıtan "arşiv" terimiyle karşılanmaktadır. Arşivlere yönelik söylem çalışmalarını da Nietzsche'nin 'soybilim' (généalogie) kavramından etkilenerek "arkeoloji" olarak adlandıran Foucault için arkeolojik söylem çözümlemeleri, iktidarın çözümlenebilmesi için büyük önem taşımaktadır. Foucault'ya göre söylem çalışmaları; büyük bir sabır gerektiren tozlu raflarda kalmış arşivlere, mimari tasarımlara, yönetimle ilgili belgelere vb. yönelik de gerçekleştirilebilmelidir. Burada, söylemin salt sözlü ya da yazılı ifadeleri değil yazıya aktarılmış metinlerin oluşum bağlamını da kapsadığını belirtebiliriz (Aydemir 2013: 806). Nitekim, "*Söylem yazılı metinlerin incelenmesi şeklinde, çoğunlukla Postyapısalcı ve Foucaultcu söylem*

açıklamalarından etkilenildiği ölçüde güç ilişkileri üzerinde durur (Sözen 1999: 90)". Sözen'in de vurgulamış olduğu güç ilişkileri Kutadgu Bilig'de sıklıkla belirtildiği üzere hayatın her alanında hüküm sürmektedir. Bu yönüyle henüz 11. Yüzyılda, Yusuf Has Hacib de kaleme aldığı siyasetnamesinde devlet yapısına yönelik önerilerini öncelikle toplumsal yapıyı inşa etmek kaydıyla ifade etmiştir ki belirtilen toplum yapılandırması bilgi ile kurgulanan bir güç mücadelesinin ürünüdür. Çalışmamızda, belirtilen özellikteki güç ilişkilerine dayalı iktidar alanı, biyoiktidar kavramı özelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yunanca 'bios' kelimesinden türeyen biyo, canlılık ve hayat bildiren ön ektir. Çalışmamızın başlığında da yer alan biyoiktidar kelimesi ise felsefede, Michel Foucault'nun biyopolitika kavramının üzerine inşa ederek terimleştirdiği bir kavram alanını tanımlamaktadır. Foucault'ya göre çağdaş siyasetin temeli, biyoiktidar kavramının içerisinde, "*yani, modern çağda işleyen bilgi ve iktidarın ürettiği bir hayat siyasetindedir (Bernauer 2005: 221)*." Zira Fransız düşünürüne göre "*iktidar ve bilgi yöntemleri, hayat süreçlerinin sorumluluğunu üstlendiler ve bu süreçleri denetlemeye ve dönüştürmeye giriştiler. Biyosiyaset, yaşam ve yaşam mekanizmalarını, açık hesaplar alanına sokan ve bilgi iktidarını, insan yaşamının dönüşümünün bir failine dönüştüren olay (Bernauer 2005: 246)*."dır. Bu bağlamda biyoiktidar ile farklı bir iktidar alanı da tanımlanmış olmaktadır. "*Öldürten veya yaşamasına izin veren egemenlik iktidarının tersine bu yeni iktidar, ölmeye bırakır ve yaşatır. Ölümün üzerindeki iktidar yaşamın üzerindeki iktidara, hukukun öznelerinden çok canlı varlıklarla ilgilenen bir biyoiktidara dönüşür (Lemke 2016: 196)*." Makalede, Foucault'un felsefe dünyasında önemli etkileri bulunan iktidar kavramının birimlerinden biyoiktidar kavram alanı Türk kültür evreninin veri tabanlarından biri olan Kutadgu Bilig'e dayalı olarak söylem çözümlemesine tâbi tutulmuştur.

III. Bulgular:

Biyoiktidar kurgusunun varlık alanı olan birey, bedenine dayalı olarak daha çok nüfus ve cinsellik doğrultusunda yönlendirilip tabi kılınırken Kutadgu Bilig'in sembolik anlatımında bireyler; bedensel, maddi özellikleriyle değil düşünsel ve duygusal yönlerindeki gelişimi olumlulanan manevî özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Kutadgu Bilig'in biyoiktidar bağlamındaki özgün farklılıklarından birisi belirlenen bağlamda farklı başlıklar ve içerikler altında sunulmuştur. Bu doğrultuda özellikle modernizmin önemli araçlarından (ve hatta silahlarından) biri olarak değerlendirilebilecek olan biyoiktidarın bedene dayalı kullanımının Kutadgu Bilig'de aksi yönde işletilmiştir. Eserin genel içeriğine dayalı olarak bireyin muktedir oluşu biyoiktidar alanından uzaklaşmasına dayalı olarak idealize edilmiştir. Kutadgu Bilig'in dört temel şahsiyeti olan Kün-Togdi'nin ("adalet"i temsil eder), Ay-Toldı'nın ("kut"u temsil eder), Ögdülmiş'in ("akl"ı temsil eder) ve Ogdurmuş'un ("akıbet"i temsil eder) temsil ettikleri soyut değerler bu durumun göstereni niteliğindedir.

"*İlk kez vasiyette bulunan ve ilk kez öğüt veren şair (Yavuz 2000: 358)*." olan Yusuf Has Hacib, belirtilen öğretici özelliği dolayısıyla eserinde anlaşılır, duru bir Türkçe bırakarak eserinin zamana hükmetmesine ve mutluluk veren bilginin bengü iktidarına diliyle zemin hazırlamıştır. "*Yusuf 3190 kelime içinde 420 Arapça, 86 da farsça kelimeye yer vermiştir (Yavuz 2009: 145)*." Bu durumda, Selçuklu ve Gazne

Devletlerinin aksine Karahanlılar döneminde Türkçenin resmî dil olmasının da payı vardır. Eserin dilinin, bilginin aktarımına ve yaygınlaşmasına hizmet etmesi yönüyle iktidar kavramı ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Anlaşılabilirlik, bir dil üzerine biyoiktidar niteliği taşıyan sığ özellikteki unsurlara eğilim gösteren halkı da yönlendirilebilecektir. Nitekim, Batı siyasetinde önemli bir stratejik değer taşıyan biyoiktidar, siyasallaşan tıbbî söylemden de yararlanarak beden üzerinden insanın temel yaşam olanaklarını bilgiye dayalı olarak düzenlemektedir. Kutadgu Bilig'in, adında da yer alan ve mutluluğa ulaşmanın aracı niteliğindeki bilgi kavramına ilişkin kelimeler (bil-, bilmek, bildeçi, bildi, bildim, bilding, bile, bileyi, bileyin, bilgey, bilgil, bilgü, bilgüçi, bilgüçiler, bilgüke, bilgüsi, biligligi, biliglike, biliglisi, biling, bilip, bilir, bilirde, bilirin, biliring, bilirke, bilirler, bilirmü, bilmedi, bilmedim, bilmeding, bilmedükin, bilmegey, bilmegil, bilmegüçi, bilmek, bilmese, bilmesü, bilmesünler, bilmeyü, bilmez, bilmiş, bilmişe, bilmişi, bilmişig, bilmişim, bilmişmni, bilmişin, bilmişing, bilse, bilsü, bilü, bilür, bilürmü, bilümese, bilümez, bildür-, bilge, bilgedin, bilgeke, bilgeler, bilgeleri, bilgem, bilgesi, bilig, bilgi, biligde, bligdin, biligi, biligig, biligin, biliging, bilgin, biligni, biligke, biligler, biligleri, biliglerin, biligligi, biligligig, biligligike, biligligni, biligsiz, biligsizke, bilin-, biliş) toplam 1071 kez kullanılmıştır (Aydemir 2013: 806).” Foucault'nun iktidar felsefesini, özgür özneye dayandırmasıyla uyumlu olarak, Kutadgu Bilig'de de özgür öznenin kendi rızasıyla, bilgi aracılığıyla iktidara tâbi olabileceğini belirtebiliriz. Ancak Yusuf Has Hacib'in söyleminde iktidarın özgür özne üzerindeki hâkimiyetini sağlayan bilgi, biyoiktidar kurgusuna dayalı olarak insanı, beden başta olmak üzere maddî temellere değil, Türk kültür evreninin temel birimlerine dayalı olarak biyoiktidarın hâkimiyet alanı dışına taşımaya yönlendirmektedir. Bu yönüyle, Foucault'un iktidar felsefesinin temel belirleyicisi olan bilgi kavramı, biyoiktidar kavramını da şekillendirirken; bilgi, Kutadgu Bilig'de, biyoiktidarı geçersiz kılma aracı olarak konumlandırılmıştır. Farklılaşan bu kurgu, batı felsefesi ile Türk felsefesi arasındaki önemli bir ontolojik farklılığın tarihî ve toplumsal bir metin üzerinden kanıtı niteliğindedir. Öyle ki, Kutadgu Bilig'de bedenle imlenen maddî algı önceliğinin ve bedensel hazlara eğilimli kişilerin iktidar tarafından olumlulanması söz konusu değildir. Hatta eserde, Ögdülmüş'in Ogdurmuş'a avam ile nasıl ilişki kurulması gerektiğini anlattığı bölümde bir anlamda toplumsal sınıf ayrımının maddî değil manevî unsurlara dayandığı belirtilmektedir. Bu toplumsal algı İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türk toplumunda daha da kuvvetlenmiştir. *“Daha hayatta iken, 'heyecanlı peygamber, yerini siyasetçi ve azimle savaştan dini cemaatin başkanına bırakmasına' rağmen Hz. Muhammed için melik veya emir gibi dünyevi ünvanların kullanılmasını ona karşı bir küfür olarak nitelendirmek mümkündür.* (Barthold 2006: 41)”. Dünyevî unsurlar gelip geçici ve aldatıcı bir unsur olarak değerlendirilirken, iktidar tarafından bu unsurlara düşkünlük, kaçınılması gereken bir özellik olarak sunulmuştur. Avam olarak tanımlanan kitlenin temel özelliği, bilgisizliği dolayısıyla maddiyata düşkünlüğüdür. Bir anlamda biyoiktidar alanı cehaletle cazip kılınmakta ve böylelikle cahilliğin yayılımı üzerinden maddenin kutsanması sağlanabilmektedir. Modernizmin hegemonyasında, iktidara tâbiyeti kolaylaştıran bu duruma yönelik bilinç ve karşı tavır bin yılı aşkın bir süre öncesinde birey-toplum-devlet üçgeninde tanımlanarak Kutadgu Bilig özelinde işlenmiştir. Eserde yer alan, “kılıksız bolurlar kara Öam budun/törü yok toku yok katılmış ödün(4321)¹” ve “kara kadgusu barça karnı üçün/budun tevşigi barça

¹ “Avam halk görgüsüz olur; ilişkilerinde de ne töre ne de usul vardır (Arat 2006:744).”

boğuz için (4327)² ifadeleri savımızın dayanaklarındandır. Bu ifadelerin içeriğine koşut olarak zenginlik de, bedene değil ruha yönelik metafizik kurgu içerisinde konumlanmış ve “tükel bay bolayın tise belgülüg/köngül baylığı kol ay ersig külüg(2618)³” ifadesiyle de açıkça belirtilmiştir.

Dünyevî unsurlardan birine duyulacak olan bağ(ım)lılık, bir başkasına olan bağ(ım)lılığı koşullayacak ve böylelikle kişinin yönetiminde biyolojik yapısının hâkim olduğu bir yaşam alanı oluşacaktır. Bu yaşam alanından kaçınılması anlamına gelen biyoiktidarın reddiyesine yönelik telkin, Yusuf Has Hacib’in dilinde hem “bu dünya” hem de “karşı cins” imgeleri ile ifade bulmuştur. Adaletin temsilcisi olan hükümdar Kün togdı hakkında, bu dünyanın özellikleri anlatılırken bir anlamda dünyevî, maddî unsurların özellikleri de ifade edilmekte ve biyoiktidar kurgusunun üzerine inşa edilebildiği maddî/geçici dünya “*bu irsel yayıg kılıkı kurtga ajun/kılınçı ol kız körse yaşı uzun/ ara kılıkı kız teg kılınçı silig/sevitür sunup tutsa birmez elig/sevigli ni sevmez keyik teg kaçır/kaçaglıkı yapçur adakın kuçar/ara körse yegrür bezenip udu/ara körmedük teg kılur yir kodu/ara körse evrer yana terk yüzün/avağlar neçe tutsa birmez özin/öküş beg karıttı karımaz özi/telim beg keçürdi kesilmez sözi*⁴ (399-404)” söylemi ile belirtmiş olduğumuz kurguyu dayanaklandırmaktadır.

IV. Sonuç:

Çağdaş iktidar felsefesinin önemli münşilerinden Michel Foucault’nun iktidar kurgusunun sac ayaklarından biri olan ve modernizmin farklı alanlardaki iktidarını kurma aracı işleviyle de konumlanan biyoiktidar kavramına yönelik tanımlama ve karşı konum önerisi yüzyıllar öncesinde Kutadgu Bilig’de özgün ve tutarlı bir kavram alanına dayalı olarak işletilmiştir. Günümüzde maddî temeller üzerine inşa edilen ideal evren kurgusu içerisinde özellikle bedensel hazlara teşvik edilerek iktidara tâbi kılınan birey, Kutadgu Bilig’in yazıldığı dönemde günümüzdeki anlayışa tamamen karşıt bir biyoiktidar kurgusu içerisinde konumlanmaktadır. Dilin yaşam evrenini dilbilgisi atmosferi değil dilin beslenmekte olduğu kültür atmosferi sağlamaktadır. Bu bağlamda, Türk kültür evreninin önemini daha çok içeriğinden alan güzide eseri Kutadgu Bilig’den hareketle Türkçenin ve onu var eden kültür atmosferinin (kültürel logosferin) zenginliğinin yanı sıra onu batı düşünce sistematüğinden farklı, köklü ve özgün kılan hususlardan birisi de biyoiktidar kavram alanının birey-toplum-devlet üçgeninde tutarlı olarak öncü işletimidir. Biyoiktidarın bilgi ile olumsuzlandığı ve bir hâkimiyet alanı oluşturamadığı Kutadgu Bilig gibi kültürel veri tabanları üzerine gerçekleştirilecek olan akademik çalışmalarda dilin anlam evreninin dışında salt bir gramer malzemesi olarak ele alınması, dilsel incelemeye konu olan metnin de bir metaya dönüşebilmesine ve

² “Kara halkın kaygısı hep karnı içindir; onun çalışıp didinmesi hep boğazı içindir (Arat 2006:744).”

³ “Tam anlamıyla zengin olmak istersen, hiç şüphesiz, gönül zenginliği dile, ey şanlı yiğit (Arat 2006:495).”

⁴ “Bu kocakarı dünya vefasız ve dönēt huyludur; edası kız gibidir, ama bakarsan yaşı büyüktür. Bazen edası kız gibidir, tavırları güzeldir, kendini sevdire; fakat tutmak istedin mi elini vermez. Seveni sevmez ondan geyik gibi kaçır; kaçana yapışır, onun ayağına sarılır. Bir bakarsın, süslenip süslenip konuşarak arkandan koşır; bir bakarsın, görmezlikten gelir önüne bakar. Bir bakarsın yine yüzünü çabucak çevirir, nazlanır; ne kadar yakalamak istersen, kendine el sürdürmez. O çok beyleri yaşlandırdı, kendisi hiç yaşlanmaz; çok beyleri göçürttü, hiç susmak bilmez (Arat 2006: 151-153).”

böylelikle onu kullanan bireylerin de biyoiktidarın nesnesi konumuna gelmelerine sebep olabilecektir. Dolayısıyla maddi varlıkla yetinmeyi sığılığa ve avamlığa yoran Kutadgu Bilig'deki dil üzerine olan söylemler de salt sözcük kullanımı yönüyle ele alınacak olursa, eserde kaçınılması gerektiği vurgulanan hataya düşülmüş olunacaktır. Yusuf Has Hacib'in, Kutadgu Bilig'de kullanmış olduğu "*til arslan turur ikök işikte yatur/aya evlig er sak başingrı yiyür*⁵(164)" ifadesinin de, varlık kaynağı olan kültürel köklerinden koparılmamış bir dil-zihin ilişkisi bağlamında değerlendirilmedikçe maddi algıya, somutlaştırmalara, sığlaştırmalara ve biyoiktidarın geçerliliğine hizmet edebilecek bir alımlama sığılığına yol açabileceği incelememizde ve değerlendirmemizde belirlenmiştir.

KAYNAKLAR

- ARAT R.R. (çev.) (2006), *Kutadgu Bilig*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- AYDEMİR Ö.K. (2013), *Kutadgu Bilig'in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi*, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/1, Winter, pp. 803-810, Ankara.
- BERNAUER J.W., (2005), *Foucault'un Özgürlük Serüveni, Bir Düşünce Etiğine Doğru*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- REVEL J., (2012), *Kimlik, Doğa, Yaşam, Üç Biyopolitika Yapıbozumu*, Çeviren: Şeyda Öztürk, Cogito Michel Foucault Özel Sayısı, S. 70-72, s. 9-20, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT M., (2002), *Michel Foucault Power- Essential Works of Foucault 1954-1984 Volume 3*, Penguin Books, London.
- HUNKAN Ö.S., (2011), *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, IQ Yayınevi, İstanbul.
- LEMKE T., (2016), *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'un Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*, Çeviren: Özge Karlık, Phoenix Yayınları, Ankara.
- ÖZMAKAS U., (2012), *Foucault: İktidardan Biyoiktidara*, Cogito Michel Foucault Özel Sayısı, S. 70-72, s. 53-81, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- SÖZEN E., (1999), *Söylem Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ K., (2009), *Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: XXXVII, s. 137-180, İstanbul.

⁵ "Dil arslandır, bak eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et senin başını yer (Arat 2006: 117)."